

И. Г. Спасский, РУССКАЯ МОНЕТНАЯ СИСТЕМА. Историко-нумизматический очерк. (Пособие для учителя). Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, М., 1957, т. 15 000 экз., стор. 122, цена 2 руб. 55 коп.

До недавнього часу радянська нумізмати́ка не мала такої узагальнюючої праці, яка б в простій формі могла познайомити широкі кола учителів-істориків, студентів історичних факультетів та звичайних аматорів-нумізматів з тими проблемами, що стоять перед допоміжною історичною наукою — нумізматикою. Лише в 1957 р. вийшла книжка І. Г. Спаського «Російська монетна система», яка заповнює цю лакуну.

Даний посібник складається із вступу, 11 розділів, додатків та списку рекомендованої літератури.

У «Вступі» автор обгрунтовує потребу написання такого посібника, що допоміг би учителям в доступній розумінню і цікавій формі розкрити перед учнями конкретні сторінки з історії нашої Вітчизни, виховати в них любов до унікальних пам'яток історії.

В першому розділі «Що дає вивчення стародавніх монет» І. Г. Спаський розповідає про джерела, що поповнюють нумізматичні колекції старовинними монетами, звертаючи особливу увагу читачів на значення наукового дослідження скарбів, що інколи попадають до рук людей. Далі автор розглядає і розкриває значення старовинних монет, як історичних пам'яток, а також важливої ролі нумізматика для вивчення історії та розвитку економіки в нашій державі.

Другий розділ «Місце і значення російської монетної системи в світовому грошовому господарстві» присвячено показу пріоритету Росії у створенні десяткової монетної системи. Автор розвінчує буржуазних російських і зарубіжних істориків, які намагалися довести, що всі нововведення Петра I в питанні грошової реформи запозичені у Західній Європі. Автор переконливо доводить на фактах, що, навпаки, за зразком Росії відмовляються від старої і перебудовують свою грошову систему. США, Франція, а потім вже й інші держави Західної Європи, поступово відкидаючи «класичну дванадцятикратну форму, вершиною якої був срібний талар», — замінюють її, так як і в Росії, на десяткову систему.

У третьому розділі «Гроші та грошові рахунки домонгольської Русі» автор підкреслює значення успіхів російської археології і нумізматиків XIX ст. у висвітленні грошового обігу в старовинній Русі, а також окремих історичних етапів цього обігу. Крім цього, в даному розділі автор вказує, що на території слов'ян першими надходять римські срібляні денарії та антоніани I—III вв., скарби яких у значній кількості були знайдені на території України, Білорусії, РРФСР та Прибалтики. Потім, як зазначає автор, приплив цих монет припинився у зв'язку з пониженням якості срібла під час кризи в Римській імперії в III в., хоч в

окремих випадках серед деяких знахідок-скарбів зустрічаються римські монети IV—V вв., а також датовані монетоподібні медальйони II—IV вв.

Особливий інтерес, як про це говорить І. Г. Спаський, становить приплив на кінець VIII ст. срібляних діргемів арабського Халіфату, що ввійшли в історію під назвою куфічних монет. Інтенсивно розпочавши поширення у VIII ст. куфічні монети сягають самої кульмінаційної точки свого розповсюдження в X в., але вже на кінець X ст. обіг їх скорочується і на початок XI ст. зовсім припиняється.

В цей же період (кінець X ст.) на Русі виникає намір випустити власну монету як грошову одиницю. Її прототипом стали візантійські монети. Златинки та срібляники Володимира (X ст.), а також срібні монети XI ст., з іменами Володимира, Святополка, Ярослава являють величезний інтерес, але процес виготовлення цих монет був не налагоджений і тому не знайшов свого розвитку. Автор вказує, що головну роль у грошовому обігу відігравали в XI на початку XII ст. срібляні денарії численних правителів Західної Європи. Одночасно платіжним засобом служили різні злитки срібла.

Далі у кінці подано походження назв різних монет — куна, ногата тощо, а також дано пояснення понять — гривна кун, гривна срібла та співвідношення між ними як платіжно-грошовими одиницями.

Четвертий розділ присвячено «Грошовому обігу в XII—XIV ст. ст.». Автор вказує на причини, що вплинули на приплив срібла із Заходу на Русь, і встановлення в історії російського грошового обігу в XII, XIII і частково в XIV ст. ст. так зв. «безмонетного періоду» — появи великих «нерозмінних» злитків та їх різновидів — київських, новгородських, волзьких, човноподібних, литовських, разом вказуючи і на техніку їх виготовлення. Автор правильно зазначає, що питання про дрібні платежі на той час і на сьогодні остаточно не розв'язано, тим більше, що останні розкопки в Новгороді повністю відкидають версію про «шкіряні гроші».

Відмічаючи гальмуючу роль татаро-монгольської навали в розвитку випуску на Русі своєї монети, автор вказує, що в середині XIV ст. на Русі в обігу були монети Золотої Орди, т. зв. джучидські монети, що зустрічаються в скарбах XIV і початку XV ст. ст. іноді разом з першими російськими монетами. Що стосується західних районів Русі, то тут одночасно з джучидськими монетами входять в обіг т. зв. празькі гроші.

В кінці даного розділу автор дає короткий опис появи нової платіжної одиниці — карбованця (Новгород, XVI ст.) та його частин — півкарбованця (полтинника) і четвертака. Разом з цим автор вказує на нерозв'язаність питання, яким був карбованець цього часу поза межами Новгорода — чи це було єдине для всієї Русі поняття, чи залежне від місцевих особливостей карбування та метрології.

У п'ятому розділі «Російські монети XIV—XV ст. ст. і новий державний рахунок» говориться про причини початку карбування своєї монети в російських князівствах у другій половині XIV ст. на основі карбованця, і разом з цим спростовується невірний погляд про запозичення російської монети у татар, посилаючись на східне походження слова «деньга». Тут же розглядається і таке явище, як псування монети, тобто зменшення в монетних номіналах дорогокоштовного та малокоштовного металу.

У другій частині розділу автор вказує на численні пункти карбування монет на Русі в удільних князівствах і поступову заміну імен того чи іншого удільного князя на ім'я московських князів по мірі злиття удільних князівств в Московське князівство. Відмічається також і про карбування розмінних монет дуже низької цінності — пулів.

Автор правильно підмічає, що початок інтенсивного карбування монет був разом з тим і початком їх псування, бо досягнута неподільність карбування після його поділу на півкарбування, четвертаки позначилася на вазі карбування, і хоч в різні періоди й в різних місцях розхитування цієї системи відбувалося не одночасно.

Автор досить обгрунтовано говорить про появу на той час більш дрібних грошових одиниць, зокрема алтина. Нарешті, в кінці розділу дається характеристика зародження монетної системи Російської держави і причин грошової кризи, що сталася на початку 30-х років XVI ст. і привела до грошової реформи, проведеної в Росії в 1534 році.

Шостий розділ «Грошова система російської держави в XVI — XVII ст. ст.» більш детально з'ясовує зміст і смисл грошової реформи 1534 р., коли була введена єдина монетна система Російської держави. Особливістю реформи було введення нових монет — копійки, деньги і полушки. Цим було завершено створення десятичного ладу московської грошової системи, а у зв'язку із забороною приватного карбування господарем всієї системи стає держава Російська.

В сьомому розділі: «Спроби зміни монетної системи в XVII ст.» автор розповідає про причини, що спонукали Василя Шуйського перейти в 1610 р. до випуску золотих монет — золотої деньги і золотої копійки. Тут же розглядається реформа 1654 р., коли цар Олексій Михайлович спробував ввести поряд із срібною монетою мідну, що, як відомо, призвало лише до «мідяного заколоту» в 1662 р., внаслідок чого уряд в 1663 р. відмінив проект реформи 1654 р. Далі автор зупиняється на посиленні зростання обігу західно-європейських талерів з надкарбуванням — т. зв. «ефімків».

Досліджуючи грошовий обіг на Україні у другій половині XVII ст., автор вказує, що залежність спочатку від Литви, а потім Польщі, де розпочалося карбування своєї монети, приводить до обігу польсько-литовської; лише після 1654 р. на Україні різко посилюється приплив російської монети. На кінець XVII ст. на Україні стала швидко розповсюджуватися монета нового карбування — сівські чехи, хоч, правда, карбування таких було досить короткотривалим.

У восьмому розділі «Реформа Петра I і розвиток російської монетної системи» автор спочатку зупиняється на значенні грошової й монетної реформи в історії Росії на початку XVIII ст., а далі — на грошовій кризі кінця XVIII ст. Щодо реформи Петра I автор підкреслює, що така була підготовлена попереднім розвитком російської грошової системи. Першим кроком реформи було введення в 1700 р. мідних грошей — деньги, полушки і півполушки. В 1701 р. виходять срібляні монети — півкарбування (полтини), гривенники (гривни), півгривни. Копійка в 1701 р. залишалася ще срібною, але з 1704 р. перетворилася на мідну. В цьому ж таки 1704 р. був випущений перший срібний карбуванець. Після смерті Петра I ця грошова система знаходить свій дальший розвиток. Дев'ятий розділ присвячено «Монетам Петра I, новій техніці та сировинній базі виробництва». В роботі вказується на типи монет петровської епохи, на особливості монет (написи на російській мові) та виставлені з 1700 р. на монетах дати їх випуску. Досить докладно автор зупинився на сировинній базі для виготовлення монет і на боротьбі за переборення труднощів з добуванням сировини. В кінці розділу автор розповідає про намір Петра I ввести в 20-х роках XVIII ст. мідні монети вартістю в карбуванець і полтину, проте намір не здійснився і випуск таких монет припинився.

В десятому розділі «Окремі явища в монетній системі Росії XVIII—XIX ст. ст.» автор зупиняється на досить цікавих монетах в грошовій

справі Росії. Одним з таких моментів було існування до середини 50-х років XVIII ст. срібної копійки, хоч карбування такої монети припинилося в 1718 р. Далі автор зупиняється на рідкісних монетах XVIII — XIX ст. ст., як «меншиковські монети», монети Катерини I з портретом, звернутим вліво, срібний карбованець Івана Антоновича, срібний карбованець Костянтина Павловича і т. д. Друга половина XVIII ст. ознаменувалася, як говорить автор, виходом у світ паперових грошей.

Інтерес викликає і сповіщення, що в 1769 р. Катерина II пробувала створити велику мідну монету — карбованець. На сестрорецькому дворі було викарбовано декілька таких пробних монет, хоч далі випуск їх було припинено.

Не менш заслуговує на увагу сповіщення автора про те, що у XVIII ст. був випуск «сибірської монети» з сибірським гербом для використання тільки в межах Сибіру.

Особливе місце в грошовій справі Росії посідає реформа 40-х рр. XIX ст. по заміні знецінених асигнацій повноцінними кредитними білетами, випуск російської золотої монети, карбування державної платинової монети та карбування мідних монет виключно для Молдавії та Валахії, «національної» серії монет для Грузії, Польщі, Фінляндії.

В кінці розділу автор показує остаточний крах грошової системи Російської імперії з початком імперіалістичної війни 1914 р.

В останньому розділі «Монети радянської держави» автор зупинився на створенні радянської монетної системи та основних етапах її розвитку.

Книжка написана доступною мовою і становить глибокий інтерес не тільки для спеціалістів, а й для масового читача.

Але недивлячись на всі переваги, автору потрібно було уникнути таких, хоч і не прикрих, але досадних недоробок, а саме:

а) багато ілюстративного цінного матеріалу з вини друкарні виконано нечітко, невиразно;

б) розміщення рядом прорисів та фотографій досить невдале (ст. ст. 26, 43, 44—46 і т. д.);

в) якість фотознімків досить низька (ст. ст. 17, 19, 43, 45, 47 і т. д.).

г) останній розділ потрібно було значно поширити, бо він, на жаль, вийшов трохи сухим, а тому не збудить у аматорів та учнів потрібного інтересу і захоплення нумізматику.

*А. Г. Загинайло*

---

HISTRIA *Monografie arheologica*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Romine, Bucuresti, 1954, 590 p., ill., tiraj 2000 ex., pr. lei 21, 60.

Присвячена археологічним пам'яткам стародавньої Істрії монографія, випущена Академією наук Румунської Народної Республіки, являє собою результат роботи великого колективу спеціалістів. Книга відкривається статтею акад. Е. Кондуракі, в якій дається стислий огляд історії міста Істрії (стор. 9—62); за нею вміщено статтю Г. Флореску, в якій дається цінна довідка про розкопування Істрії в 1914—1943 рр. (стор. 63—162). Далі розпочинається основна частина збірника, яка містить публікацію матеріалів з розкопувань 1949—1952 рр.; вона складається з статей Е. Кондуракі, Г. Флореску, С. Димітріу, В. Канараке, Д. Піппіді, І. Стояна та Г. Кантакузино, присвячених окремим секторам стародав-